

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.87.83.016](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.87.83.016)

Джумабаева Г.Б.

САЛЫК ОРГАНДАРЫНЫН НАТЫЙЖАЛУУ ИШИНИН
ТЕОРИЯЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ

Джумабаева Г.Б.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОЙ РАБОТЫ
НАЛОГОВЫХ ОРГАНОВ

G. Dzhumabaeva

THEORETICAL ASPECTS OF EFFECTIVE WORK
OF TAX AUTHORITIES

УДК: 336.22:342.5 (575.3)

Макалада салык органдарынын ишмердүүлүгүнө баа берүү маселелери чагылдырылган. Салык органдарынын практикалык ишмердигинде жекече методдор жана аларды салыштыруу каралып, берилген. Негизги критерийлер жана алардын салык кызматынын натыйжалуулугундагы ролу изилденген. А.Т. Щербинин жана Д.В. Крыловдун изилдөөлөрү көрсөтүлгөн, алар салык органдарынын контролдук ишинин натыйжалуулугун баалоодо негизги факторлор катары кошумча салыктык төлөмдөрдү жана жыйноо деңгээлин эсептешкен. Теориялык жана практикалык изилдөөлөрдү эске алуу менен автор салык органдарынын ишинин натыйжалуулугуна баа берип, салык органдарынын жүктөлгөн функцияларын эске алуу менен ар кандай критерийлерди колдонуу зарылдыгын белгиленген. Аймактык деңгээлде ишти контролдоо үчүн салык органында аралыктан башкаруу жана тикелей башкаруу чаралары колдонулушу мүмкүн. Жыйынтыгында автор жогоруда айтылган бардык жагдайларды эске алуу менен салык органдарынын ишмердүүлүгүнө баа берүүнүн бирдиктүү системасын куруу көйгөйлүү деген тыянакка келген. Салык органдарынын ишинин натыйжалуулугун баалоо алардын ишинин айрым сандык же сапаттык көрсөткүчтөрүн салыштыруу жолу менен жүргүзүлүшү мүмкүн.

Негизги сөздөр: баалоо, натыйжалуулук, салык кызматы, критерий, салык системасы, салык төлөөчү, салык текшерүүлөрү, салык чогултуу.

В статье раскрываются вопросы оценки деятельности органов налоговой службы. Рассмотрены и представлены отдельные методики и их сравнение в практической деятельности налоговых органов. Исследованы основные критерии и их роль в эффективности работы налоговой службы. Показаны исследования А.Т. Щербинина и Д.В. Крылова, которые рассматривали дополнительные начисления налогов и уровень собираемости как главные факторы оценки эффективности контрольной работы налоговых органов. Учитывая теоретические и практические исследования, автором дана оценка эффективности работы налоговых органов и отмечена необходимость использования различных критериев с учетом возложенных функций налоговых органов. Для контроля деятельности территориального уровня могут быть использованы мероприятия дистанционного контроля и непосредственного контроля в налоговом органе. В итоге автором сделан вывод, что построение единой системы оценки деятельности налоговых органов с учетом всех вышеперечисленных обстоятельств проблематично. Оценка эффективности работы налоговых органов может производиться путем сравнения отдельных количественных или качественных показателей их работы.

Ключевые слова: оценка, эффективность деятельности,

налоговая служба, критерий, налоговая система, налогоплательщик, налоговые проверки, собираемость налогов.

The article reveals the issues of evaluating the activities of tax authorities. Separate methodologies and their comparison in the practice of tax authorities are reviewed and presented. The main criteria and their role in the efficiency of the tax service are investigated. The main criteria and their role in the efficiency of the tax service have been studied. The studies of A.T. Shcherbinin and D.V. Krylov are shown, who considered additional tax charges and the level of collection as the main factors in assessing the effectiveness of the control work of tax authorities. Taking into account theoretical and practical research, the author assessed the efficiency of the tax authorities and noted the need to use various criteria taking into account the assigned functions of the tax authorities. To control activities at the territorial level, measures of remote control and direct control in the tax authority can be used. As a result, the author concluded that building a unified system for assessing the activities of tax authorities, taking into account all the above circumstances, is problematic. Assessing the effectiveness of the work of tax authorities can be done by comparing individual quantitative or qualitative indicators of their work.

Key words: assessment, performance, tax service, criterion, tax system, taxpayer, tax audits, tax collection.

Бүгүнкү күндө башкаруунун функциясы катары контролго карата натыйжалуулуктун категориясын кароодо аны өндүрүшкө карата натыйжалуулуктун категориясынан айырмалап турган бир методологиялык өзгөчөлүгү баса белгиленет. Белгилүү бир объектти контролдоонун натыйжалары анын ишмердүүлүгүнө оң баа берүүгө жана салыктык укук бузуулардын жоктугу жөнүндө билдирүүгө алып келиши мүмкүн. Бул сарпталган ресурстардын экономикалык эффекти позициясынан алганда терс болсо да натыйжа. Контролдун эффективдүүлүгүнүн натыйжалуулугу, эффективдүүлүгү жана контролдун чыгымдары сыяктуу критерийлери аны жалпы формада гана баалоого мүмкүндүк берет. Эгерде контролдоо максатына жетүүнүн критерийлери жалпы мүнөздө болсо, анда көрсөткүчтөр контролдук иштин ички мазмунун, алынган оң натыйжаны түзгөн анын компоненттерин ачып берүү менен мүнөздөлөт, бул контролдун сапатын баалоого мүмкүндүк берет. Көрсөткүчтөр кош роль ойнойт: бир жагынан алар иштин деңгээлин күбөлөндүрсө, экинчи жагынан келип чыккан четтөөлөрдүн деңгээлин көрсөтүп турат.

Албетте, контролдуң эффективдүүлүгүн жүргүзүлгөн текшерүүлөрдүн, контролдукка камтылган объектилердин саны менен, текшерүү материалдарынын негизинде кабыл алынган чечимдердин саны менен гана ченөөгө болбойт жана ченем болууга тийиш эмес. Сандык көрсөткүчтөрдүн ролун апыргып көрсөтүү формализмге алып келиши мүмкүн, мында текшерүүнүн мол болушу кемчиликтерди жана бузууларды иш жүзүндө жоюу менен коштолбойт. Салык органдарынын ишинин натыйжаларына туура баа берүү контролду жүзөгө ашырууга байланышкан чыгымдарды мүнөздөгөн мындай көрсөткүчтөрдү аныктоо жана кароо менен байланышкан. Алар текшерүүчүлөрдүн саны жана керектүү материалдарды даярдаган текшерилүүчү органдын кызматкерлеринин саны, экөөнүн өткөргөн убактысы, берилген маалыматтардын толуктугу, текшерүүгө катышкандардын жалпы саны ж.б. Бул келтирилген чыгымдар менен контролдуң иш жүзүндөгү натыйжаларынын ортосундагы пропорционалдуулукту камсыздайт. Бир катар учурларда чыгашаларды жана жетишилген натыйжаларды салыштыруу контролдуктун шашылыш жүргүзүлгөндүгүн же тескерисинче, бир топ убакыт сарпталганын, бир кыйла сандагы адамдар тартылганын, натыйжалар анчалык мааниге ээ эмес болуп чыккандыгын көрсөтөт.

Бул иштин айрым чектөөлөрү болушу мүмкүн экендигин белгилей кетүү керек, алар төмөнкүдөй: аныкталган тартип бузуулардын көлөмү контролдуң эффективдүүлүгүнүн жогорулашына жараша азайышы мүмкүн, ал эми контролдоо иштеринин наркынын төмөндөшү анын сапатынын талап кылынган деңгээлинде чектелет. Жалпысынан алганда, идеалдуу контролдоо аныкталган бузууларды кыскартууга алып келиши керек, келечекте профилактикалык мүнөздө болушу керек.

Жалпы критерийлердин негизинде, сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрдү эске алуу, контролдуң максаттарын жана милдеттерин билүү, анын натыйжалуулугун баалоо контролдоо органдарынын өздөрү үчүн объективдүү зарылчылык болуп калат.

Салык органдарынын ишинин натыйжалуулугун баалоо үчүн ар кандай сандык жана сапаттык көрсөткүчтөр колдонулат. Салык кызматынын отчеттору аларды алуу жана эсептөө үчүн маалымат булактары болуп саналат. Отчетто негизги сандык көрсөткүчтөр абсолюттук мааниде келтирилет:

1. Өлкөнүн бюджеттик тутумуна келип түшкөн салыктардын жана жыйымдардын контролдоочу аймактарда - жалпысынан жана бюджеттердин жана мамлекеттик бюджеттен тышкаркы фонддордун контекстинде суммасы.

2. Контролдук ишти жүргүзүүдө кошумча чегерилген сумма – жалпысынан жана бюджеттердин контекстинде, салык төлөөчүлөрдүн категориялары (юридикалык жактар, жеке ишкерлер, жеке жактар), текшерүүлөрдүн түрлөрү жана төлөмдөрдүн мүнөзү (салыктар, айыптар, санкциялар).

3. Контролдук иштердин жыйынтыгы боюнча бюджетке түшүүчү сумма

4. Салыктар, туумдар жана туумдар боюнча карыздардын жана карыздардын суммасы

5. Катталган салык төлөөчүлөрдүн саны

Салык органдарынын ишинин сапаттык көрсөткүчтөрү салыштырмалуу түрдө (көбүнчө пайыз менен) эсептелет:

1. Бюджеттик системага каражаттарды тартуу боюнча белгиленген тапшырмаларды аткаруу. Бул көрсөткүч органдын ишин баалоодо жана отчеттук мезгилдин жыйынтыгы боюнча бонустарды бөлүштүрүүдө эң «салмактуу» болуп саналат. Дээрлик ар дайым жогорку салык органдары тарабынан баш ийген органдардын ишин салыштырганда колдонулат.

2. Өткөн жылдын тийиштүү мезгилинин деңгээлине салыштырмалуу бюджеттин кирешелеринин өсүү темпи. Салык органдарынын ишинин натыйжаларын талдоодо жана салыштырууда колдонулат.

3. Контролдук иштерди жүргүзүүдө чегерилген төлөмдөрдүн суммасынын жана отчеттук мезгилдеги бюджеттин кирешелеринин суммасынын катышы. Чыныгы салык базасын эске алуу менен инспекциянын контролдук ишинин натыйжалуулугун мүнөздөйт.

4. Контролдук иштердин натыйжасында бюджетке иш жүзүндө түшкөн төлөмдөрдүн суммасынын жана отчеттук мезгилдеги бюджеттин кирешесинин суммасынын катышы. Реалдуу салыктык базаны эсепке алуу менен контролдук иштин реалдуу натыйжалуулугун мүнөздөйт.

5. Кошумча чегерилген суммаларды өндүрүүнүн пайызы. Ал салык инспекциясынын контролдук ишинин натыйжасында бюджетке түшкөн сумманын ушул иштин жүрүшүндө чегерилген кошумча суммага катышы катары эсептелет. Салык кызматынын контролдук ишинин реалдуу натыйжалуулугун мүнөздөйт.

6. Салык кызматынын бир кызматкерине отчеттук мезгилде жеринде салыктык текшерүүлөрдүн саны. Салыктык контролдуң эң маанилүү тармагындагы иштин интенсивдүүлүгүн мүнөздөйт. Салык мыйзамдарын бузуулар аныкталган текшерүүлөрдүн үлүшү. Текшерүү үчүн объекттерди тандоонун натыйжалуулугун жана аларды ишке ашыруунун сапатын көрсөтөт.

7. Салыктык текшерүү боюнча кошумча эсептөөлөрдүн суммасы.

Убакыттын өтүшү менен жана башка салык органдары менен салыштырып контролдоо иштеринин натыйжалуулугун талдоо мүмкүнчүлүгүн берет.

Индикаторлордун иштелип чыккан системасынын негизинде өткөн отчеттук мезгилге жана өткөн жылдардын тиешелүү мезгилине салыштырмалуу конкреттүү салык кызматынын натыйжалуулугун баалоого болот, б.а. динамикада. Мындай талдоо салык кызматынын ишинин сандык жана сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн тенденцияларын аныктоого мүмкүндүк

берет. Бир нече отчеттук мезгилдеги иштерди талдоодо инфляциянын индексине сандык көрсөткүчтөрдү тууралоо максатка ылайыктуу.

Мындан тышкары, салык мыйзамдарындагы өзгөрүүлөрдү, көзөмөлгө алынган салык төлөөчүлөрдүн курамын жана салык органдарынын санын эске алуу зарыл. Салык органдарынын ишинин натыйжаларын региондор боюнча салыштыруу практикалык билимге ээ. Мындай салыштыруу бир отчеттук мезгил үчүн да, убакыттын өтүшү менен да, бир нече отчеттук мезгилде жүргүзүлүшү мүмкүн. Мындай талдоонун баалуулугу ар бир салык кызматынын ишинин тенденцияларын аныктоого гана эмес, ошондой эле алардын ишинин натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрүн салыштырууга мүмкүндүк бергендигинде.

Салык органдарынын ишинин натыйжалуулугун баалоо алардын ишинин айрым сандык же сапаттык көрсөткүчтөрүн салыштыруу жолу менен жүргүзүлүшү мүмкүн. Салык кызматынын ишинин сандык көрсөткүчтөрү ал көзөмөлдөгөн салык төлөөчүлөрдүн курамы жана алардын тармактык тиешелүүлүгү менен аныктала тургандыгын эстен чыгарбоо керек. Сапаттык көрсөткүчтөр бул фактордон азыраак көз каранды, бирок аларга бир салык инспекторунун жүгүндөгү жана төлөөчүлөрдүн түзүмүндөгү айырма (биринчи кезекте катталган уюмдардын жана жеке адамдардын катышы) күчтүү таасир этиши мүмкүн. Салык кызматынын ишинин көрсөткүчтөрүн салыштыруу салыктык контролдун айрым багыттары боюнча эң жакшы натыйжаларга жетишкенин аныктоого мүмкүндүк берет, бирок бүтүндөй алганда эң жакшы натыйжаларга жетишкен кызматты бир тараптуу аныктоого мүмкүндүк бербейт. Мындай «лидерлерди» аныктоо үчүн сиз рейтинг ыкмасын колдонсо болот.

Ошентип, биринчи этапта бул ыкманы колдонууда анализде колдонула турган көрсөткүчтөр тандалып алынат. Бул сандык жана сапаттык көрсөткүчтөр болушу мүмкүн. Бир салык инспекторуна катталган уюмдардын санын мүнөздөгөн маалыматтарды эсептөөгө киргизүү салык органынын ишинин натыйжаларына жүктөмдүн таасирин жарым-жартылай болсо да эске алууга мүмкүндүк берилет.

Экинчи этапта жалпы регион боюнча тандалган көрсөткүчтөрдүн орточо мааниси эсептелет жана ар бир көрсөткүчтүн орточо мааниге болгон катышы аныкталат. Натыйжада ар бир кызмат боюнча коэффициенттер (балдар) аныкталат. Рейтинг ыкмасы кызматтын негизги натыйжаларын объективдүү салыштырууга жана баалоого мүмкүндүк берет. Бирок, бул ыкма салык төлөөчүлөрдүн курамы жана түзүмү жана бир салык инспекторунун жалпы жүктөмү сыяктуу объективдүү факторлордун кызматтын ишинин натыйжаларына тийгизген таасирин толук эсепке алууга мүмкүндүк берилбейт.

Салык органдарынын ишин кантип жана кандай критерийлер боюнча баалоо маселеси ачык бойдон калууда, бирок маалымат базасы жана максаттары

боюнча ар түрдүү болгон көптөгөн методдор иштелип чыккан жана колдонууга сунушталган.

Мисалы, А.Т. Щербинин салык органынын ишинин эффективдүүлүгүнө комплекстүү баа берүү үчүн салык төлөөчү өз алдынча эсептеген салыктардын чегерүүлөрдүн жалпы суммасына үлүшү катары эсептелген салыкты кошуу коэффициентин колдонууну сунуштайт. Методологиянын авторунун айтымында, бул көрсөткүч салык органдары менен салык төлөөчүлөрдүн ортосундагы өз ара мамилелердин мүнөзүн эске алууга жана алардын иштерине ар тараптуу мүнөздөмө берүүгө мүмкүндүк берет [1].

А.Т. Щербининдин ыкмасы рационалдуу данды камтыйт, анткени салык органдарынын салык төлөөчүлөр менен мамилеси салыктар жана жыйымдар боюнча отчетторду толук, сапаттуу жана өз убагында берүүгө жана алар боюнча өлкөнүн бюджеттик системасына төлөмдөрдү өз убагында төлөөгө көмөктөшөт. Бул семинарларда жана жеке консультацияларда же жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу салыктар жана жыйымдар боюнча мыйзамдарды түшүндүрүү иштерин жүргүзүү, бюджет менен өз ара эсептешүүлөрдү салыштыруу ж.б.

Методологиянын автору салыктардын жана жыйымдардын суммаларына гана токтолуп, бирок салык төлөөчүлөр менен болгон мамилелердин акыркы жыйынтыгын мүнөздөгөн экинчи өтө маанилүү көрсөткүчтү эске алган эмес. Бул салык төлөөчүлөрдүн өздөрүнүн бюджеттик системага салыктарды, жыйымдарды жана башка төлөмдөрдү иш жүзүндө төлөөсү.

Д.В. Крыловдун эмгегинде бир аз башкача теориялык мамиле сунушталган [2]. Бул автор салыкты жыйноо коэффициентинин негизинде салыктык башкаруунун натыйжалуулугунун критерийин аныктайт. Ал салыктык кирешелердин аймактын салык потенциалына болгон катышын аныктайт.

Мындан тышкары, «аймактын салык потенциалы» деген термин менен автор салык базасынын потенциалынын, салык органдарынын контролдук иштеринин жана контролдоочу аймактын салык төлөөчүлөрү үчүн салыктык төлөмдөр, туумдар жана пайыздар боюнча карыздардын жыйындысын түшүнөт.

Сунушталган ыкманын алкагында салыктык базанын потенциалы деп эсептелген салык төлөмдөрүнүн суммасы аркылуу туюнтулган салык базасынын абалы түшүнүлөт. Контролдук иштин потенциалы салыктык контрол боюнча иш-чаралардын натыйжалары боюнча мүмкүн болуучу кошумча салык төлөмдөрүнүн, туумдардын жана пайыздардын көлөмү менен мүнөздөлөт. Бул моделде салыктык кирешелердин көлөмүнүн региондун салык потенциалынын наркына катышы салык чогултуу коэффициенти, ал эми региондун салык потенциалынын салык кызматынын чыгымдарынын иш жүзүндөгү көлөмүнө карата катышы катары аныкталат. Бюджеттин кирешелүүлүгүнүн коэффициенти катары аныкталат.

Биздин оюбузча, бул ыкма бюджеттик системага салык төлөмдөрүн чогултуу коэффициентин болжолдоо менен алектенет. Бирок, аймактын салык потенциалынын көрсөткүчүнө карата кээ бир туура эмес божомолдор айтылып келет. Ошентип, бул көрсөткүчтүн түзүлүшү күтүлгөн, башкача айтканда инфляция факторуна корректировкаланган эмес, төлөө үчүн иш жүзүндө чегерилген салыктык төлөмдөрдүн суммаларын камтыйт. Мында контролдук иштердин жана карыздын потенциалын мүмкүн болгон (күтүлгөн) баалуулуктар түрүндө аныктоо сунушталат.

Мындан тышкары, бул контексте текшерүүгө чейинки текшерилүүчү мезгил үчүн кошумча чегерүүлөрдүн күтүлүп жаткан көлөмүн иш жүзүндө аныктоонун мүмкүн эместигинен улам контролдук иштердин потенциалы жөнүндө сөз кылуу туура эмес. Аны эсептөө үчүн өндүрүш көлөмүнүн түзүмүн, негизги жана кыйыр чыгымдарды, өндүрүштүк-финансылык көрсөткүчтөрдүн бухгалтердик эсеп жана салык реестринде чагылдырылышынын ишенимдүүлүгүн жана салык төлөөчүнүн ишинин башка аспектерин билүү керек.

Салык мыйзамдарына ылайык, салык төлөөчү салык органдарына анын кирешелерин, салыктарды жана жыйымдарды эсептөөнү көрсөтүүчү так аныкталган документтерди тапшырат, бирок бул документтер кошумча эсептөөлөрдүн мүмкүн болуучу суммасын аныктоо үчүн жетишсиз. Ушуга байланыштуу салыктык потенциалдын суммасы салык органдарынын контролдук ишинин жүрүшүндө орун алган кошумча төлөмдөрдүн иш жүзүндөгү суммаларын камтууга тийиш.

Косумчалай кетсек, бул методология контролдук иштин жүрүшүндө кошумча чегерилген суммаларды эки эсе колдонууну карайт - карыздын өлчөмүндө да (эгер төлөнбөсө, алар карызга кошулат), ошондой эле кошумча чегерилген төлөмдөрдүн жалпы суммасына. Өндүрүп алуу коэффициентин эсептөө үчүн жалпы карыздын көлөмүнөн салыктык төлөмдөр боюнча карыздын иш жүзүндөгү суммасын жана айыптык төлөм боюнча төлөнбөгөн карызды пайдалануу зарыл, анткени карыздын жалпы көлөмүнөн ушул суммалар гана өндүрүлүп алынууга тийиш.

Бюджеттин өндүрүмдүүлүгүнүн коэффициенти келсек, эсептөө үчүн бир кызматкерге салыктардын, төлөмдөрдүн жана башка кирешелердин түшүү көлөмүн жана салык органынын бир кызматкерин кармоого кеткен чыгымдарды мүнөздөгөн көрсөткүчтөрдү колдонуу зарыл деп эсептейбиз.

Биздин оюбузча, салык органдарынын ишинин натыйжалуулугун реалдуу баалоо үчүн бөлүмдөрдүн деңгээлдери боюнча жана аларга жүктөлгөн функция-

ларды эске алуу менен ар кандай критерийлерди колдонуу зарыл. Аймактык деңгээлдеги иш-аракеттерге, чараларга мониторинг жүргүзүү. Дистанциялык башкаруу жана түздөн-түз жеринде, белгилүү бир салык органында колдонулушу мүмкүн. Дистанттык мониторинг иштин багыттары боюнча отчеттуулукту талдоо жана кызматтын ишин мүнөздөгөн көрсөткүчтөрдү иштеп чыгуу, ошондой эле зарыл болгон кошумча маалыматтарды чогултуу жолу менен жүргүзүлүүгө тийиш [3].

Дистанттык мониторингдин жыйынтыгы аймактык салык органдарынын ишинин сапаты жөнүндө белгилүү бир жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет. Төмөн иштеген учурда, чыныгы жагдайларды билүү үчүн бул кызматка кайрылуу керек. Ийгиликтүү салык органдарынын тажрыйбасын жалпылоо жана жайылтуу керек. Жергиликтүү деңгээлдеги кызматтарды текшерүүнүн натыйжалары белгилүү бир деңгээлде алардын ишин көзөмөлдөөнүн сапатын көрсөтө алат.

Салык органдарынын салык төлөмдөрү, туумдар жана туумдар боюнча карызын кыскартуу боюнча иш-аракеттери азырынча баалана элек, бирок бул багытта салык органдары тарабынан олуттуу эмгек чыгымдары менен байланышкан көптөгөн уюштуруу иштери жүргүзүлүүдө.

Салык органдары тарабынан салык төлөөчүлөр менен жүргүзүлүп жаткан маалыматтык-түшүндүрүү иштеринин салыктар жана жыйымдар жөнүндө мыйзамдардын колдонулушу боюнча бюджеттик системага салыктарды жана башка төлөмдөрдү чогултуу деңгээлине тийгизген таасири изилдене элек [4].

Жогорудагы бардык жагдайларды эске алуу менен салык органдарынын ишмердүүлүгүнө баа берүүнүн бирдиктүү системасын түзүү көйгөйлүү экендиги айдан ачык. Стандарттык методология мүнөздөмөлөрдүн өзгөрмөлүүлүгүн, баалоонун деңгээлине жараша зарыл элементтерди алып салуу же кошуу мүмкүнчүлүгүн эске алган модел болушу керек.

Адабияттар:

1. Щербинин А.Т. Салыктык контролдун натыйжалуулугун жогорулатуу көйгөйлөрү [Эл. ресурс]: эк. ил. канд. окумуш. дараж. изденип алуу үчүн дисс. автореф. 08.00.10 - М., 2002.
2. Крылов Д.В. Салыктык башкарууну уюштурууга экономикалык баа берүү. / эк. ил. канд. окумуш. дараж. изденип алуу үчүн дисс. автореф. - Ижевск: 2000. - 27 б.
3. Государственная налоговая служба при Министерстве финансов КР. www.sti.gov.kg
4. https://24.kg/ekonomika/163572_fiskalizatsiya_nalogovyih_pr_otsedur_budet_idti_pod_brendom_smart_salyim/
5. Джумабаева Г.Б. Основы налогового администрирования в условиях рыночной экономики. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2015. №. 6. С. 56-59.